

TRATAMENTO DA LINGUA GALEGA NO PROXECTO CURRICULAR DE CENTRO (PCC) NUN PROCESO DE NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA

FLORENTINA PELIQUÍN PÉREZ

Asesora Técnica Pedagóxica de Lingua Galega e Literatura do CEFOCOP de Santiago

1. Introducción

En diversos centros públicos e concertados de ensino non universitario da nosa comunidade Autónoma estase a elabora-lo Proxecto Curricular de Centro (PCC), o Proxecto Educativo de Centro (PEC) ou ámbolos dous. O que me motiva a escribir estas páxinas non é a elaboración dos proxectos educativos e curriculares en si mesmos senón, como o título deste artigo indica, a inclusión, o tratamento, a maneira de aborda-lo ensino da lingua galega nos proxectos educativos e curriculares de centro nun proceso de normalización lingüística.

E así, ó longo do traballo tratarei de esbozar en liñas xerais cuestións relacionadas coa lexislación no referente á lingua de aprendizaxe, lingua vehicular do centro, materiais curriculares, así como outros aspectos a ter en conta relacionados coa área de Lingua Galega e Literatura nos proxectos curriculares de centro.

2. De onde partimos: PEC-PCC...

Seguramente moitos centros empezaron abordando o PCC mentres outros iniciaron a elaboración do PEC para continuar despois co Proxecto Curricular de Centro (PCC). O que si é certo é que os centros que empezaron polo PEC, se este se abordou partindo dun proceso de reflexión e integración da maior parte dos representantes da comunidade educativa, con implicación de tódolos seus membros na toma de decisións, teñen un camiño andado moi importante e vailles ser moito máis sinxelo chegar a acordos e aborda-lo PCC con maior implicación e efectividade.

Tratarei antes de continuar, de definir PEC e PCC e explica-las relacións existentes entre ambos.

1.1. ¿Que é o PEC?

Serafín Antúnez (1987) defíneo como “un instrumento para a xestión, coherente co contexto escolar, que enumera e define as notas de identidade do centro, formula os obxectivos que pretende e expresa a estrutura organizativa da institución” (p. 11).

Na Guía Xeral de Primaria das caixas vermellas do MEC (1992) defínese como “o documento que recolle as decisións asumidas por toda a comunidade escolar respecto ás opcións educativas básicas e á organización xeral” (p. 90).

1.2. ¿Que relación ten o PEC co PCC?

No Deseño Curricular Base do MEC (1989) dise: “...o Proxecto curricular de Centro que forma parte do Proxecto Educativo segundo establece a Lei Orgánica do Dereito á Educación...O Proxecto Educativo é máis amplo e inclúe aspectos como obxectivos prioritarios e básicos, formas de organización e coordinación, organigrama, regras de funcionamento, vinculación coa comunidade, etc...” (p. 27).

“A función básica do Proxecto Educativo é proporcionar un marco global á institución escolar que permita a actuación coordinada e eficaz do equipo docente (p. 51).

O PEC dá COHERENCIA E PERSONALIDADE Ó CENTRO É un PROCESO PROGRESIVO E DINÁMICO
--

1.3. ¿Que aspectos integran un PEC?

Na elaboración do PEC teranse en conta aspectos como: a análise do contexto, os obxectivos do centro, a estrutura, o regulamento de réxime interno, as notas de identidade do centro (Antúnez, 1987, p. 12).

O PEC ten que responder á situación escolar concreta de ubicación do centro. Analizaranse:

1. Preceptos legais. Situación sociolingüística de Galicia, Lei de Normalización Lingüística, implicación do equipo de normalización lingüística e do Seminario ou Departamento de Lingua Galega na concreción da estrutura. Lingua do profesorado, do alumnado, das familias, do contexto social (Fernández Paz, 1993, p. 18).

É necesario articula-los medios para conseguir: a) Normalización lingüística da vida escolar. b) Que o alumnado acade competencia nas dúas linguas oficiais.

2. Lingua de aprendizaxe. Fixar cal será a lingua de aprendizaxe de lectura e escritura, e deseñar procesos para conseguila normalización lingüística. Establecer cal será a lingua vehicular propia do centro.

3. Liña metodolóxica. Lograr posturas de acercamento máximo, consensuar profesores de estilo docente baseado na clase expositiva, traballo individual e libro de texto, fronte ó profesor que fomenta a aprendizaxe por descubrimento e o principio de socialización.

Se partimos do PCC ou ben empezamos polo PCC temos que ter en conta que o Proxecto Curricular do Centro (PCC) ha de responder ás seguintes preguntas :

Que ensinar	Cando ensinar	Como ensinar	Que, como e cando avaliar
<ul style="list-style-type: none"> ● Obxectivos xerais de cada etapa ● Obxectivos xerais de área. ● Contidos de cada área. 	<ul style="list-style-type: none"> ● Obxectivos xerais de cada área para cada ciclo. ● Secuencia de contidos. 	<ul style="list-style-type: none"> ● Criterios metodolóxicos. ● Criterios de organización espacio-temporal. ● Materiais curriculares. 	<ul style="list-style-type: none"> ● Criterios de avaliación. ● Criterios de promoción.

Pois ben, nos obxectivos de cada etapa temos que ter presentes os obxectivos xerais do centro, e polo tanto, non os perder de vista. Os obxectivos xerais de área estarán incardinados nos de centro, e todo isto terá que ver coa lingua vehicular do centro, cuestión que hai que decidir. Se xa se traballou no PEC, tódolos aspectos sinalados anteriormente suponse que estarán abordados e consensuados pola comunidade educativa, o que facilitará moito o labor de elaboración do PCC. Así mesmo, hai que decidir tamén cal será a lingua de aprendizaxe da lecto-escritura, no caso de centros de Educación Infantil e Primaria.

3. A lingua de aprendizaxe e a lingua vehicular

O Decreto 426/1991 do 12 de decembro (DOG 14 de xaneiro de 1992) que establece o currículo de Educación Infantil di: “A normalización lingüística do noso sistema educativo é un obxectivo imprescindible de acordo coa lexislación vixente, expresada fundamentalmente na Constitución, no Estatuto de Autonomía e na Lei de Normalización Lingüística”. Tamén se di que en cada centro hai unha situación sociolóxica específica e convén revisar anualmente o estudio sociolingüístico do colexio ó incorporar novo alumnado ó centro. Un dos obxectivos que se

sinalan na Lei de Normalización Lingüística é conseguir cidadáns que sexan competentes nas dúas linguas oficiais, polo tanto convén que o ensino sexa na lingua materna durante os primeiros anos de escolaridade.

Na Orde do 17 de agosto de 1992 (DOG do 26 agosto de 1992) pola que se regula a implantación da educación primaria e se dictan instrucións en materia de organización escolar para os centros que impartan o devandito nivel educativo, dise no punto 7 que nos centros públicos elaborarán o Proxecto Curricular do Centro os equipos docentes de ciclo, e no centro constituirase unha Comisión Pedagóxica que garantirá a coordinación vertical e estará formada polo director ou directora do centro, xefe de estudos, coordinadores de ciclo, profesor de educación especial e profesor de apoio á integración se o houbese.

No punto 14 dise que cada centro fará un estudio sociolingüístico sobre o contexto social onde estea situado o colexio e no que se constate a lingua materna dos alumnos/as. Partindo deste estudio buscaranse as estratexias didácticas máis axeitadas. Pero darase cumprimento ó estipulado no Decreto 135/1983 do 8 de setembro polo que se desenvolve para o ensino a Lei 3/1983 de Normalización Lingüística. Tamén se di: “a opción lingüística e as estratexias didácticas elixidas serán recollidas no Proxecto Educativo de Centro”.

O Decreto 245/1992 do 30 de xullo (DOG 14 agosto 1992) que implanta o currículo de Educación Primaria na nosa comunidade di no artigo 10: “Co fin de contribuír á normalización lingüística da comunidade educativa, o centro deberá considera-la súa situación sociolingüística específica e actuar de acordo coa normativa vixente”

Ademais de ter decidido a lingua de aprendizaxe do centro temos que tomar decisións sobre a lingua vehicular noutras áreas. Primeiro que se cumpran os mínimos legais establecidos en EXB e na área de Ciencias Sociais e en EEMM hai que decidir como mínimo dúas áreas, de entre catro que se dan a elixir, para impartilas en lingua galega. E ben, partindo destes mínimos, cada centro debe planifica-lo uso da lingua galega noutras áreas, ata chegar a un equilibrio entre as dúas linguas oficiais.

Hai moitos centros nos que existen prexuízos por parte do profesorado para ir ampliando o uso do galego como lingua vehicular noutras áreas, ou ben pode ocorrer que haxa falta de cualificación do profesorado, pero nestes casos hai que planificar estratexias para superar esas dificultades.

De tódolos xeitos, á hora de aborda-lo PCC haberá que facer un estudio sociolingüístico sobre o contexto social no que está ubicado o centro e, partindo del, tomar decisións tales como:

- Cal vai se-la lingua que se vai utilizar para a aprendizaxe da lecto-escritura.

- En que niveis e en que áreas se vai introducir progresivamente o galego como lingua vehicular.
- Como se vai introduci-lo galego, que metodoloxía e que estratexias se van utilizar.
- Cales van se-los ritmos que se marcarán para o progresivo aumento da presenza do galego como lingua vehicular nas diversas áreas.
- Cales van se-los materiais necesarios a empregar.

4. Os materiais didácticos

Moitas veces ó falar de materiais didácticos asociámo-los cos libros de texto sen máis. De tódolos xeitos, non pode ser tan só o libro de texto o que marque o currículo. No currículo interveñen moitos factores. Polo tanto temos que procurar que os materiais que utilicemos procedan de diferentes contextos como a cultura e a sociedade, os mass-media, os libros de texto e outros recursos do contorno.

Temos que sinalar que arredor do libro de texto tómanse moitas decisións curriculares, relacionadas tanto cos contidos como coas estratexias didácticas á seguir. Máis aínda, cos currículos pechados era practicamente o libro de texto o que marcaba a pauta educativa nas aulas e por conseguinte nos centros, e aínda hoxe continúa a ser un dos recursos máis empregados na aula. E entendemos que a valoración e posterior selección de libros de texto vainos servir para dispoñer dun recurso máis na biblioteca de aula onde estarán á disposición do alumnado como fonte de información e consulta, e en todo caso como un auxiliar de traballo no proceso de ensino aprendizaxe, pero non como único instrumento de traballo.

4.1. Materiais e estratexias didácticas

Cando estamos discutindo sobre materiais estamos cuestionando as estratexias didácticas que poñemos en funcionamento co material. O material co que imos traballar terá que responder a un proceso de ensino aprendizaxe acorde cos principios da Reforma Educativa:

- aprendizaxe significativa.
- aprendizaxe por descubrimento.
- potenciación do traballo en grupo. Favorece-la comunicación interpersoal e fluída. Clima afectivo da aula. Crear un ambiente distendido. Interacción alumno-profesor e alumno-alumno. A construción da propia aprendizaxe prodúcese nun contexto social, tanto nas persoas que rodean ó/á alumno/a como no significado dos contidos.

- promove-la autonomía. Respecta-los propios ritmos de aprendizaxe de cada alumno /a.

- avaliación do proceso. Proporcionar continuamente ó alumnado información do momento do proceso no que se encontra. Manterlle e transmitirle ó/á alumno/a altas expectativas acerca dos progresos que se espera deles.

- adquisición dos tres tipos de contidos: conceptuais, procedementais e actitudinais.

Os materiais han de responder ás liñas xerais que se decidan no PEC do propio centro. A bondade dos materiais didácticos virá dada polo uso que se faga deles. Tódolos materiais que se utilicen deben formar parte dun proxecto global común en relación a uns determinados obxectivos de unha ou máis áreas ou de unha ou máis etapas educativas.

Estes proxectos globais deberán ter:

- guías didácticas para o profesor.
- materiais para a busca de información.
- libro do alumno por ciclo.
- materiais para a biblioteca de aula que posibiliten o contraste e ofrezan información desenvolvida sobre un mesmo tema.
- materiais para tratar contidos procedementais.
- propostas de unidades didácticas.

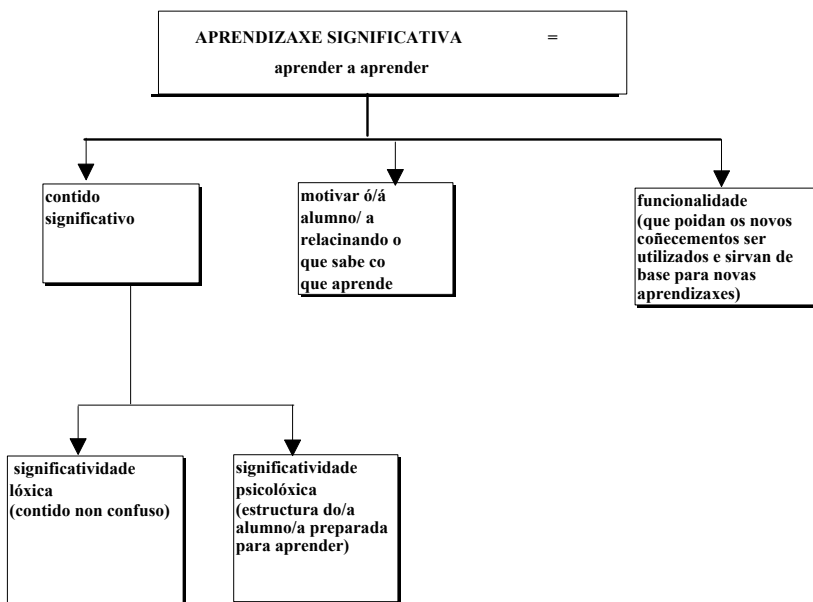
Aprendizaxe significativa

Parte dunha concepción constructivista da aprendizaxe, na que o/a alumno/a vai construíndo a súa propia aprendizaxe, que se fai posible se existen as estruturas previas necesarias para que se produza esa aprendizaxe.

Aprender é pensar → axudarlle a desenvolve-lo seu propio pensamento.

concepción constructivista da aprendizaxe ≠ concepción da aprendizaxe como mera transmisión de coñecementos

A concepción constructivista da aprendizaxe esixe crea-las condicións necesarias para que os esquemas de coñecemento que constrúe o/a alumno/a sexan o máis ricos posibles.

5. A área de lingua galega nas distintas etapas do ensino

No DCB de Educación Infantil non aparece a lingua galega tratada como área específica. Aparecen tres áreas e en cada unha delas está presente en maior ou menor medida a área de lingua galega. Se ben é certo que dentro da área de Comunicación e representación hai un bloque de contidos destinado á expresión oral e outro de aproximación á lecto-escritura.

En canto ás outras etapas, si aparece a Lingua Galega como área específica, se ben na Educación Primaria hai que ter en conta que o enfoque que se lle debe dar ó traballo escolar ten que ser globalizador, partindo sempre de realidades significativas para os/as alumnos/as. A aprendizaxe escolar, acorde cos principios da reforma educativa, debe ser significativa, en oposición á repetitiva e mecánica, establecendo relacións entre os coñecementos previos do alumnado e a nova información.

É interesante reflexionar sobre a introducción á área de Lingua e Literatura Galegas do currículo de E. P. Nel disenos entre outras cousas:

Aspectos a ter en conta na área de lingua galega e literatura na educación primaria

- A adquisición da lingua sempre está vencellada ó contexto social, con ela adquirense significados culturais da comunidade na que se está inmerso.

- O desenvolvemento da linguaxe é o resultado dun proceso de interacción dinámica entre a forma de enteder a realidade e a forma de expresarse e comunicarse.

- Desde unha perspectiva docente, o enfoque da lingua debe responder ás necesidades sociais dos/as alumnos/as. Haberá que centrarse na dimensión expresivo-comunicativa da lingua ligada a situacións concretas.

- No aspecto sociolingüístico é fundamental procurar un desenvolvemento cualitativo e cuantitativo do aprecio pola lingua.

- A aprendizaxe da lecto-escritura deberá facerse partindo das destrezas da comunicación oral.

- Os aspectos gramaticais nesta etapa non se traballarán como reflexión metalingüística, senón para favorecer a mellora da competencia léxico semántica e a organización coherente do discurso.

- É imprescindible asumir unha unidade terminolóxica e conceptual así como a adopción dunha única normativa ortográfica.

- A iniciación dos/as alumnos/as na literatura empeza cando atopan pracer na lectura.

- Dentro do enfoque comunicativo que unifica os distintos aspectos da área de lingua non se pode esquecer a comunicación non verbal.

- É importante a reprodución de modelos dos medios de comunicación para que as actividades transcendan as paredes da aula.

- Na Primaria preténdese que os/as nenos/as desenvolvan as potencialidades da fala. Isto leva consigo saber expresarse, escoitar, comprender o discurso allexo e argumentar as propias ideas.

O Currículo da Educación Secundaria Obrigatoria da Comunidade Autónoma Galega establécese no Decreto 78/1993 do 25 de febreiro (DOG do 2 de abril de 1993). No DCB aparecen publicados no mesmo volume o de Lingua galega e Lingua castelá .

Segundo se sinala na introducción dos mesmos, isto obedece á vontade de traballar de xeito colaborativo entre as dúas áreas. Na elaboración dos dous DCBs hai moi poucas diferencias, pero de tódolos xeitos non podemos esquecer que as estratexias a aplicar en lingua galega e lingua castelá non poden ser iguais, xa que aspectos como a situación sociolingüística, a desigual competencia comunicativa, os prexuízos do alumnado, os diferentes medios didácticos condicionan o traballo a desenvolver en cada unha das linguas.

En torno ó enfoque comunicativo expresivo vanse traballando os distintos bloques de contido da área. Dáselle unha importancia conside-

nable á actividade productiva fronte á receptiva. O oral sobre o escrito, o uso efectivo da lingua sobre o gramatical...

Esta etapa é de carácter terminal, pois deberá atender ós/as alumnos/as que rematan a escolaridade obrigatoria e que se integran no mundo do traballo.

É de carácter propedéutico, xa que deberá proporcionar ó alumnado unha preparación disciplinar para continuar estudos de bacharelato ou F.P.

Na orde do 25 de abril de 1994 (DOG 12-5-94) sobre a implantación anticipada da educación secundaria obrigatoria na Comunidade Autónoma de Galicia, dise no punto sete que os centros educativos desenvolverán e concretarán o currículo da etapa aprobado polo Decreto 78/1993 do 25 de febreiro mediante o proxecto curricular, e tomando como referente o proxecto educativo de centro. Así mesmo, constituirase unha comisión de coordinación pedagóxica que velará pola execución, avaliación e seguimento do proxecto curricular de centro. Esta comisión responsabilizarase da redacción do proxecto.

A comisión de coordinación pedagóxica estará formada por:

- o/a director/a do centro, que será o seu presidente.
- o/a xefe ou xefes de estudos.
- os/as xefes de departamento ou seminario.
- o/a responsable do servizo de orientación.

Bloques de contido da área de lingua galega e literatura nas distintas etapas

Segundo se reflicte no recadro que se adxunta, nas distintas etapas do ensino obrigatorio a área de Lingua Galega e Literatura comprende varios bloques de contido, o que significa que como profesionais do ensino non nos podemos limitar a un só bloque, a unha reflexión sobre a lingua sen máis, senón que temos que desenvolverlos todos e de xeito integrado.

DCB ÁREA DE L. GALEGA E LITERATURA	EDUCACIÓN PRIMARIA (5 bloques)	EDUCACIÓN SECUNDARIA (6 bloques)	BACHARELATO (4 bloques)
BLOQUES DE CONTIDO	Lingua e sociedade. Lingua oral. Lectura e escritura. A lingua como obxecto de reflexión. Lingua e medios de comunicación.	Lingua e sociedade. Lingua oral. Lingua escrita. A lingua como obxecto de reflexión. Lingua Lingua literaria Lingua e medios de comunicación.	Lingua e sociedade. Lingua oral e escrita. Reflexión sobre a lingua. A Literatura.

6. A modo de conclusión: para a reflexión conxunta

Xa para finalizar propoño a continuación unha batería de cuestións agrupadas en cinco grandes bloques que considero que poden resultar de interese para os profesores cando xuntos se senten a reflexionar sobre a situación real dos seus centros nun proceso auténtico de elaboración de PECs e PCCs, e chegar así á elaboración de instrumentos válidos para a vida do centro

6.1. Lingua galega no PCC

¿Abórdase a elaboración do PCC directamente ou iníciase o PEC e partindo deste trabállase no PCC? ¿Houbo unha participación importante do profesorado en canto a membros do claustro, ou foi reducida? ¿Como se incorporaron outros membros do centro? ¿Como se formaron os grupos de traballo? En cada caso ¿como se levou a cabo o tratamento da lingua galega? ¿Que dinámica se segue para chegar a acordos en canto á lingua? ¿De onde se parte? ¿Que vías de discusión se establecen? ¿Cóntase co equipo de normalización lingüística do centro, coas súas aportacións, cos seus estudos, cando se está a elaborar o PEC ou PCC? ¿Ou é simplemente algo que figura tan só no papel, non ten funcións reais e efectivas que incidan na vida do centro?

6.2. Estudio sociolingüístico e lingua galega

¿Fíxose o estudio sociolingüístico da zona de ubicación do centro para aborda-lo PCC ou o PEC? ¿Faise a revisión do estudio sociolingüístico anualmente coa incorporación do novo alumnado? ¿Feron recollidos no PEC a opción lingüística e as estratexias didácticas elixidas?

¿Cal é a lingua de aprendizaxe da lecto escritura? ¿En que materias se usa o galego como lingua vehicular? ¿Cúmrese a normativa oficial sobre mínimos en canto ó uso da lingua galega noutras materias do currículo? ¿Tomáronse acordos para o aumento progresivo da lingua galega como lingua vehicular nas diversas áreas do currículo?

6.3. *Lingua galega e metodoloxía*

Como sabedes, un aspecto importante que hai que abordar tanto no PEC como no PCC son os criterios metodolóxicos.

¿Debateuse e tratouse de acercar posturas no terreo metodolóxico? ¿Hai un consenso mínimo tratando de que a lingua galega como área do currículo se traballe partindo dun enfoque comunicativo? ¿Poténciase a fala nas aulas? ¿Incídese no enfoque comunicativo expresivo que se lle debe dar á lingua? ¿Trátase en Educación Primaria que o enfoque do traballo escolar sexa globalizador, partindo de realidades significativas para o alumnado? ¿Traspasan as paredes da aula as actividades alí realizadas a través dalgún medio de comunicación (radio escolar, periódico de aula, periódico mural...)? ¿Realízanse saídas educativas para a aprendizaxe fóra da aula? ¿Poténciase a linguaxe non verbal? ¿Foméntase o traballo en grupo para favorece-la interacción alumno/a-alumno/a profesor/a-alumno/a?

6.4. *Materiais e recursos didácticos*

¿Existe unha organización conxunta na que se implican os distintos niveis para o uso axeitado dos recursos diversos? ¿Como se chegou a acordos para decidi-los materiais cos que se ía traballar? ¿Están os materiais en consonancia cos criterios lóxicos acordados, coas estratexias didácticas á seguir? ¿Faise uso do material educativo e de apoio do centro polo profesorado de xeito sistemático e cunha planificación previa? ¿Como se decide o material didáctico de apoio que se vai mercar e quen o decide?

6.5. *As actitudes lingüísticas*

Como sabedes un dos bloques de contido que se establecen no DCB de Lingua Galega e Literatura é o de Lingua e sociedade. Evidentemente isto é unha novidade pero moi necesaria xa que é preciso mello-ra-las actitudes do noso alumnado de cara á súa propia lingua. Ante esto, ¿como credes que se pode realizar un labor conxunto, de centro, no que non só o profesorado que imparte a materia de lingua galega sexa o que traballe actitudes positivas de cara á lingua e axude a elimina-lo autoodio

e diversos prexuízos que moito alumnado ten? ¿Considerades que ten algo que ver neste o feito de que en Primaria o mesmo profesor/a dea as clases de Lingua Castelá e Lingua Galega e só se utilice o galego na materia de Lingua Galega e do Coñecemento do Medio? ¿Dáse nos centros unha situación de normalización lingüística usando o galego para comunicacións oficiais, carteis, avisos, lingua de corredores, conversas informais fóra da aula, profesores/as - alumnos/as, presenza do galego en diversas áreas do currículo? ¿Que lingua usa o profesorado fóra da aula fundamentalmente? ¿E o alumnado?

SII SITUACIÓN INICIAL	SIT SITUACIÓN DESEXADA	QC CAMBIOS. PR PROPOSTAS PARA MELLORAR

Bibliografía

- Alonso Montero, X. (1991): *Informes sobre a lingua galega*. Cumio. Vigo.
- Álvarez Fernández, M. (1992): “El libro de texto como punto de partida para la elaboración del PCE”, *Aula de Innovación Educativa*, 9, pp. 45-49.
- Antúnez, S. (1987): *El proyecto educativo de centro*. Graó. Barcelona.
- Antúnez, S. (1992): “Cómo expresar la estructura organizativa en el proyecto educativo de centro”, *Aula de Innovación Educativa*, 4-5, pp. 55-59.
- Antúnez, S.e Del Carmen , L. M. (1992): *Del proyecto educativo a la programación de aula*. Graó. Barcelona.
- Apple, M. W. (1989): *Maestros y textos. Una economía política de las relaciones de clase y de sexo en educación*. Paidós. MEC.
- Arnaiz, P. (1987): *Aprendizaje en grupo en el aula*. Graó. Barcelona.
- Arnau, J., Comet, C., Serra, J.M., Vila, I. (1992): *La educación bilingüe*. Horsori. ICE. Barcelona.
- Colectivo (1990): “La evaluación en la etapa 12-16”, *Cuadernos de Pedagogía*, 181, pp. 56-58.

- Coll, C. (1989): *Conocimiento Psicológico y práctica educativa*. Barcelona.
- Fernández Paz, A. (1993): *A lingua galega no PEC e no PCC*. Cadernos para o Ensino, nº 3. Xunta de Galicia. [Santiago].
- García Caeiro, M. e outros (1988): *Expesión oral*. Alhambra. Madrid.
- García Deibe, R., González Armesto, A., Pérez Recarey, C. (1993): *Proxecto Educativo de centro. A normalización lingüística no PEC*. Cadernos Xerais da Reforma, nº 13. Vigo.
- Gimeno Sacristán, J. (1991): “Los materiales y la enseñanza”, *Cuadernos de Pedagogía*, 194, pp. 10-15.
- Marchesi, A. e Martí, E. (1991): “Lo que dice el MEC sobre materiales”, *Cuadernos de Pedagogía*, 194, pp. 46-48.
- Martínez Bonafé, J. (1992): “Cómo analizar los materiales”, *Cuadernos de Pedagogía*, 203, pp. 14-18.
- Martínez, S. e Santos Barba, A. (1990): *Programación de actividades creativas en lengua y literatura*. Escuela Española. Madrid.
- Mauri, T., Solé, I., Del Carmen, L., Zabala, A. (1990): *El currículum en el centro educativo*. ICE. Horsori, Barcelona.
- MEC (1989): *Diseño Curricular Base*. Secretaría de Estado de Educación. Madrid.
- MEC (1992): *Proyecto curricular de primaria*. Caixas vermellas. Secretaría de Estado de Educación. Madrid.
- Montaner, P. e Moyano, R. (1989): *¿Cómo comunicarnos? Del gesto a la telemática*. Alhambra. Madrid.
- Portas Fernández, M. (1991): *Lingua e sociedade na Galicia*. Bahía. A Coruña.
- Rábade Paredes, X. (1991): *Recuperar a voz*. Cumio. Vigo.
- Reyzábal, M. V. (1993): *La comunicación oral y su didáctica*. Muralla. Madrid.
- Rodríguez, F. (1976): *Conflicto lingüístico e ideoloxía en Galicia*. Xistral. Monforte.
- Santos Guerra, M.A. (1991): “Cómo evaluar los materiales”, *Cuadernos de Pedagogía*, 194, pp. 29-31
- Torres Santomé, X. (1989): *El currículum y la práctica (un desarrollo comprometido del currículum)*. Concejo de Educación de Castilla-León. Valladolid.
- Torres Santomé, X. (1989): “Libros de texto y control del currículum” *Cuadernos de Pedagogía*, 168, pp. 50-55
- Tough, J. (1987): *El lenguaje oral en la escuela*. MEC. [Madrid].
- Villar Janeiro, H.(1993): *Os equipos de normalización lingüística nos centros de ensino*. Cadernos para o Ensino, nº 8. Xunta de Galicia. [Santiago].

- Xunta de Galicia (1989): *Marco curricular. Reforma Educativa de Galicia*. Consellería de Educación e Ordenación Universitaria. [Santiago].
- Xunta de Galicia (1992): *Desenvolvemento curricular. Educación Primaria. Secuencia de obxectivos e contidos*. [Santiago].
- Xunta de Galicia (1992): *Desenvolvemento curricular de Lingua Galega e Literatura. Secuencia de obxectivos e contidos. Educación Secundaria Obrigatoria*. [Santiago].
- Xunta de Galicia (1992): *Desenvolvemento curricular. Educación Infantil*. [Santiago].
- Xunta de Galicia (1992): *Deseño Curricular Base de Lingua Galega e Literatura. Educación Secundaria Obrigatoria*. [Santiago].
- Xunta de Galicia (1992): *Deseño curricular Base. Educación Infantil*. [Santiago].
- Xunta de Galicia (1992): *Deseño curricular Base. Educación Primaria*. [Santiago].
- Xunta de Galicia (1992): *Lexislación actualizada sobre a lingua Galega*. Consellería de Educación e Ordenación Universitaria. Dirección Xeral de Política Lingüística. [Santiago].